

Radosław Zdaniewicz

„Dwór rycerski jako element struktury osadniczej w dawnym księstwie bytomskim. Studium interdyscyplinarne”

Streszczenie pracy doktorskiej

Tematem studium był dwór rycerski jako element struktury osadniczej w dawnym księstwie bytomskim. Współczesne badania humanistyczne wymagają podejścia interdyscyplinarnego, otwartego na możliwości jakie dają inne dziedziny, w tym również te z zakresu nauk technicznych. W pracy wykorzystano zatem zarówno aktualny stan wiedzy na polu nauk historycznych, ale też osiągnięcia nowoczesnej techniki, m.in. wyniki specjalistyczne uzyskane podczas badań obiektów archeologicznych czy zabytków. Podkreślona w tytule „multidyscyplinarność” miał w intencji autora być narzędziem do uzyskania bardziej prawdopodobnego obrazu przeszłości.

Na gruncie górnośląskim kopiec był podstawową cechą wyróżniającą relikty dawnych siedzib rycerskich dla badaczy niemieckich, którzy jako pierwsi zainteresowali się naukowo tego typu obiektami, określając je często mianem *burghugel* (tłum. aut. zamek na wzgórzu). W przypadku omówionych w pracy obiektów praktycznie wszystkie z nich posiadają do dzisiaj zachowaną mniej lub bardziej czytelną formę terenową, świadczącą o istnieniu kopca. Nie znaczy to jednak, iż tylko one, jako nośniki informacji o budynkach dworów były przedmiotem niniejszej pracy. Na podstawie dostępnych źródeł podjęta została również próba analizy otoczenia, potencjalnej przestrzeni użytkowej stanowiącej najbliższe zaplecze gospodarcze. Dwór na kopcu nie był jednak tylko obiektem mieszkalnym posiadacza lokalnych dóbr ziemskich. Był także elementem składowym większej struktury osadniczej – wsi. Nie ulega wątpliwości, że dwór obok kościoła stanowił często najbardziej rozpoznawalną czy nawet reprezentacyjną budowlę osady. U podstaw takiego postrzegania leżały zarówno uwarunkowania gospodarcze, polityczne, społeczne, ale także obyczajowe. Prezentacja dworu w oderwaniu od jego bezpośredniego otoczenia, związanego z nim zarówno topograficznie, jak też gospodarczo byłaby z pewnością niepełna.

W dalszym kontekście dwór był także częścią lokalnej sieci osadniczej, na którą składały się również m.in. rezydencje książęce, miasta czy sieć drożna. Intencją autora było więc stworzenie bardziej szczegółowego obrazu dworów dawnego księstwa bytomskiego, nie będącego jedynie charakterystyką grupy stanowisk archeologicznych, ale próbą rekonstrukcji modelu krajobrazu kulturowego, w którym funkcjonowały badane obiekty rezydencjonalno-

obronne na wspomnianym terenie w średniowieczu. W tym celu wzięto pod uwagę wiele kategorii źródeł oraz metody badawcze, które zastosowano do stworzenia swoistego warsztatu wiedzy empirycznej dla każdej z rozważanych kwestii. W pracy wykorzystano metody badawcze, które pozwoliły na pełniejsze odtworzenie wyglądu samych dworów na kopcu, ich funkcjonowania, ale również próbę rekonstrukcji ich zaplecza. Koncepcja zawarta w tytule pracy zakłada bowiem stworzenie swoistego obrazu tych obiektów na tle krajobrazu osadniczego dawnego księstwa bytomskiego.

Różnorodne prace badawcze prowadzone w ostatnich latach, m.in. przez autora oraz innych górnośląskich badaczy przyniosły wiele nowych materiałów do poznania siedzib rycerskich tego regionu. Przyczyniły się one niewątpliwie do poszerzenia wiedzy o ich wyglądzie, funkcjonowaniu czy pozwoliły na uściślenie chronologii ich użytkowania. Z pewnością stanowiły one kanwę do napisania niniejszej pracy naukowej.

Należy jednak podkreślić, iż o ile w pracy wykorzystane zostały wszelkie dostępne autorowi źródła i metody dla jak najpełniejszego omówienia problematyki dworów rycerskich nie rości sobie ona prawa do bycia dziełem kompletnym, wyczerpującym badaną tematykę. Istotą tej rozprawy nie była także wyłącznie prezentacja wyników nowszych badań prowadzonych w obrębie reliktyw dworów, ale jak już wspomniano próba osadzenia ich i prezentacja w kontekście szerszego tła kulturowego regionu. Wiele elementów tego dawnego krajobrazu pozostaje w dalszym ciągu nieznanymi i wymaga kontynuowania badań, z pewnością nie tylko archeologicznych, ale multidyscyplinarnych.

Najważniejszą dla przeprowadzonych studiów kategorią źródeł były wyniki badań archeologicznych, którymi objęto omawiane założenia rezydencjonalno-obronne. Korzystano przy tym z wyników wspomnianych uprzednio badań archiwalnych, ale przede wszystkim z rezultatów wykopalisk archeologicznych prowadzonych przez autora poniższej pracy. Odkryte relikty zabudowy siedlisk dworskich pozwoliły na podjęcie próby rekonstrukcji ich wyglądu i w miarę możliwości, jakie dają wyniki badań archeologicznych zmienności w czasie. Rozważane przy tym były kwestie dotyczące konstrukcji samych budynków mieszkalnych, ale również dodatkowej infrastruktury towarzyszącej budynkom. W okresie powojennym badania dawnych siedzib rycerskich na terenie Polski, w tym również na Górnym Śląsku często ograniczały się jedynie do rozpoznania kulminacji samych kopców. Praktycznie nie podejmowano prób rozpoznania terenów w bezpośredniej ich bliskości, które stanowiły zapewne w wielu przypadkach ich najbliższe zaplecze. W ostatnich latach obserwowana jest jednak gruntowna zmiana w filozofii prowadzenia prac rozpoznawczych reliktyw dawnych siedlisk rycerskich. Zastosowanie nowoczesnych technik geofizycznych w

badaniach archeologicznych pozwala obecnie na rozpoznanie nie tylko samych kopców, ale również ich szerszego otoczenia, często bez konieczności ponoszenia ogromnych nakładów finansowych na prace *stricte* wykopaliskowe. Z racji tego, iż prace ziemne mają charakter niszczący, wykorzystanie technik nieinwazyjnych ma również często swoje uzasadnienie konserwatorskie. Wydaje się, iż umożliwiają one wypracowanie strategii swoistego balansu pomiędzy potrzebami badawczymi, a utrzymaniem stanu zachowania danego obiektu zabytkowego.

Badania wykopaliskowe dostarczyły cennych materiałów do poznania dawnych siedzib rycerskich, a zwłaszcza kultury materialnej ich mieszkańców. Za takie uznać należy liczne zabytki wydobyte w trakcie wykopaliskowej eksploracji. Stanowią one cenne źródło do poznania życia codziennego użytkowników omawianych obiektów, ale również są materialnym świadectwem ich statusu majątkowego czy społecznego. Przedmioty odkryte w trakcie badań archeologicznych reliktyw dworów zaprezentowano w sposób uporządkowany, z zastosowaniem kryterium ich funkcjonalności czy „użyteczności”. Taki układ pozwolił na bardziej czytelne i dokładne omówienie poszczególnych kategorii przedmiotów. Należy przy tym zauważyć, iż w trakcie omawiania elementów kultury materialnej zwrócono również uwagę na analizy technologiczne i surowcowe zabytków. Próba omówienia, porównania, a także zaobserwowania zmian w technologii produkcji różnych kategorii przedmiotów odkrywanych podczas badań górnośląskich dworów w założeniu stanowiła czynnik zwiększający komplementarność pracy.

W kontekście rozplanowania i rozpoznania reliktyw dworów na kopcu ważnym elementem pracy była analiza wyników badań geofizycznych i ich korelacja z badaniami archeologicznymi. Badania nieinwazyjne na obiektach typu *motte* prowadzone były przez autora w ramach różnych projektów badawczych od kilku lat. Istotny jest fakt, iż w przeszłości nie prowadzono tego typu badań na tzw. grodziskach stożkowatych na terenie Górnego Śląska. Zaprezentowanie w pracy wyników tychże prac miało zatem charakter nowatorski dla badań tego typu stanowisk archeologicznych.

W pracy wykorzystano pokaźną ilość źródeł historycznych i innych archiwaliów reprezentujących szeroki wachlarz nauk pomocniczych historii. Analizowano źródła kartograficzne w celu rekonstrukcji relacji topograficznych pomiędzy dworami na kopcu, a ich otoczeniem, np. relacje przestrzenne: dwór – kościół – wieś. Celem nadrzędnym było przy tym odtworzenie ewentualnych charakterystycznych dla całego badanego terenu schematów przestrzennych w obrębie wsi, w których zlokalizowane były dwory na kopcu.

Podsumowując zatem prezentację metod badawczych, które zastosowano w trakcie tworzenia pracy, należy podkreślić, iż stanowiły one podstawę do powstania jak najbardziej pełnej rekonstrukcji obrazu późnośredniowiecznych siedlisk dworskich na terytorium dawnego księstwa bytomskiego. Celem było ukazanie zarówno rozplanowania obiektów, a także kultury materialnej ich mieszkańców. W kontekście tym podjęta została również próba wytypowania potencjalnych właścicieli uwzględnionych w pracy kluczy majątkowych, ich statusu materialnego i społecznego. Ważnym aspektem było również kwestia położenia dawnych dworów, zarówno w kontekście środowiska geograficznego, ale przede wszystkim osadniczego. Były one bowiem nie tylko ważnymi elementami lokalnej struktury osadniczej, ale przede wszystkim centralnymi ośrodkami całych kluczy majątkowych, które stymulowały rozwój gospodarczy całego księstwa.

14.10.25 Radosław Zielenka